

О. І. Баїк

Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
асистент кафедри цивільного права та процесу,
канд. юрид. наук

ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ ЯК ОСНОВА НАУКИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

© Баїк О. І., 2015

На основі словникової, енциклопедичної та правової літератури проаналізовано наявні сьогодні визначення термінів “поняття” і “категорія”. Висвітлено їх значення у сфері податкового права України. Визначено авторське розуміння цих термінів у податковому праві України.

Ключові слова: податкове право, поняття, категорія.

О. И. Байк

ПОНЯТИЯ И КАТЕГОРИИ КАК ОСНОВА НАУКИ НАЛОГОВОГО ПРАВА УКРАИНЫ

На основе словарной, энциклопедической и правовой литературы проанализированы существующие сегодня определения терминов “понятие” и “категория”. Освещено их значение в сфере налогового права Украины. Определено авторское понимание этих терминов в налоговом праве Украины.

Ключевые слова: налоговое право, понятие, категория.

O. I. Bayik

THE CONCEPTS AND CATEGORIES AS THE BASIS FOR SCIENCE TAX LAW OF UKRAINE

In the article on the basis of the dictionaries, encyclopedic and legal literature analyzes the currently existing definitions of “concept” and “category”. Reveals their importance in tax law of Ukraine. Determined author's understanding these terms in tax law of Ukraine.

Key words: tax law, concept, category.

Постановка проблеми. Правова наука за своїм змістом є відносно розвиненою системою упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх розвитку й існування. Системотвірними елементами цієї науки є: наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового дослідження, правові інститути, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань, правова наука має притаманну їй упорядковану систему взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і водночас відображають логіко-семантичну організацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття і категорії утворюють понятійний апарат цієї науки. Правові поняття і категорії відображають певний рівень (зріз) знань у галузі державно-правових явищ, незалежно від того, включені чи не включені ці категорії і поняття у закони чи підзаконні нормативно-правові акти [1, с. 109].

Сьогодні у зв'язку з інтенсивним реформуванням податкової сфери України понятійно-категоріальний апарат податкового права перебуває в постійному розвитку і є актуальним для наукового дослідження.

Мета дослідження полягає у дослідженні становлення наукових понять і категорій у податковому праві України.

Стан дослідження. Терміни “поняття” та “категорія” у правовій площині досліджували науковці Н. Дєєва, Т. Дулік, А. Загнітко, Т. Зенфірова, О. Кузьменко, М. Любченко, Н. Редіна, З. Тростюк та ін.

Однак на сьогодні відсутнє комплексне наукове дослідження розуміння цих термінів, зокрема у податковому праві України.

Виклад основних положень. Кожна наука має свій понятійний апарат, особливі, специфічні категорії, що є концентрованим виразом загальних, найбільш суттєвих ознак, якостей, закономірностей і взаємозв'язків діалектичного руху матеріальних та духовних зв'язків тієї сфери дійсності, яку ця наука вивчає [2, с. 50].

Такі терміни, як “поняття” і “категорія” входять до методологічного інструментарію пізнання дійсності, зокрема правової. У більшості правових текстів вони вживаються як рівнозначні, проте між ними існує суттєва різниця [3, с. 70].

Ми вважаємо, що для кращого розуміння термінів “поняття” і “категорія” у податковому праві слід проаналізувати їх логічне, лінгвістичне, тлумачне, філософське та наукове значення.

Осмилення поняття як логічної форми почалося в античності. Як зазначає С. Повторєва, ще Геракліт намагався встановити, що являє собою мислення в поняттях. Основи логічної теорії понять закладено у вченнях Платона і Арістотеля. Відомою є дискусія середньовічних мислителів щодо природи абстрактних понять (універсалій). І. Кант називав поняття всезагальним уявленням або уявленням того, що є спільним для багатьох предметів. У сучасній логічній літературі поняття більшою мірою трактується як форма абстрактного мислення [4, с. 138-139].

Слід зазначити, що саме в логіці “поняття” є логічною формою мислення, що містить узагальнення найбільш суттєвих ознак предметів і явищ. Ознаками вважають усе те, чим предмети відрізняються один від одного або подібні між собою. Також поняття – це результат складного шляху мислення, який містить такі основні інтелектуальні операції: порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення. Сутнісними характеристиками поняття є зміст (сукупність головних ознак предмета, відображеного у поняття) і обсяг (множина предметів, що містить ці ознаки) [5, с. 24; 4, с. 138, 139; 6, с. 45–47].

Розкриваючи лінгвістичний зміст “поняття”, слід зазначити, що цей термін є [7, с. 78]:

– формою абстрактного мислення, в якій виявляються загальні істотні властивості класу однорідних предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак, що мають вербальну форму;

– інформацією про явище в сукупності його суттєвих властивостей (поняття наукове – поняття як результат теоретичного пізнання, сукупність усіх загальних і суттєвих ознак класу предметів, що відомі науці на певному етапі її розвитку);

– у когнітивній семантиці – концептом, що містить найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища, його об'єктивні, логічно сконструйовані характеристики;

– одиницею логічного мислення, безпосередньо пов'язаної зі словом;

– однією з форм мислення, результатом узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності; розумінням кимось чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду; сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось [8, с. 492].

Поняття вказує на суттєві ознаки предметів та явищ об'єктивного світу. Ознаки поняття включають його в ту чи іншу систему знань, установлює між поняттями відповідну ієрархію.

У соціології під поняттям розуміють вузлову форму думки, що узагальнено відображає предмети і явища за допомогою фіксації їхніх істотних властивостей; зафіксована думка, що виділяє з деякої предметної галузі і узагальнює об'єкти за допомогою вказівки на їх загальну та спеціальну ознаку [9, с. 295].

У законодавчій термінології поняття – це одиниця знань, яка складається з унікального набору ознак, а також будь-яка одиниця думки. Семантичний зміст поняття можна передавати комбінацією інших понять, склад яких залежить від мови чи культури. Поняття не завжди пов'язані з певними мовами. Проте на них впливають соціальні та культурні чинники, які нерідко зумовлюють відмінні категоризації понять [10, с. 169].

На думку М. Любченко, значення понять для права важко переоцінити, адже правова дійсність підлягає дослідженню, вивченню на основі узагальнення, яке є можливим саме за допомогою правових понять. Правові поняття – це основний засіб узагальнення в праві, за допомогою якого відбувається перехід від казуїстичного до абстрактного регулювання суспільних відносин [11, с. 50].

Розкриваючи специфіку поняття у податковому праві України, слід звернути увагу на те, що всі поняття порівнюють з іншими формами мислення (із судженням і умовиводом), а також з уявленнями – найдосконалішою формою чуттєвого відображення дійсності. Поняття значно подібніші до уявлень, ніж відчуття і сприйняття, та відображають предмети, явища та їх ознаки. Проте поняття і уявлення значно відрізняються за змістом. Часто поняття є абстрактними, а уявлення – конкретними [5, с. 25].

Будь-які поняття “прив’язані” до об’єкта, який вони відображають, характеризуються різним ступенем усвідомлення ознак предмета чи явища, що пізнається. Тому серед усіх понять можна визначити законодавчі, а серед них правові та наукові [12, с. 13].

Як слушно зазначає З. Тростюк, на зіставленні змісту та обсягу понять ґрунтується виділення серед них категорій [12, с. 14].

З позиції лінгвістичного тлумачення термін “категорія” (грецьк. *katēgoría* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) – це одна з пізнавальних форм мислення людини, яка дає змогу узагальнити її досвід і здійснити його класифікацію. У когнітивній лінгвістиці категорія – когнітивна структура, концептуальний клас, що складається з елементів, членів категорії, об’єднаних “родиною подібністю”. У всіх членів “родини” (слів або понять) є цілком реальні спільні характеристики, але вони можуть бути виявами не зовнішньої схожості, а глибинної генетичної основи. Елементи, що належать до категорії, можуть становити єдине ціле, незважаючи на те, що не всі вони мають саме ті спільні властивості, які визначають суть категорії. Об’єкти – члени категорії – не є рівноправними: у середині кожної категорії одні об’єкти є психологічно набагато значущими, ніж інші. Такі центральні члени мають особливий когнітивний статус – “бути найкращим прикладом категорії, її головним репрезентантом”. Їх названо прототипами, або основними точками когнітивної референції. Навколо таких прототипів у свідомості індивіда об’єднуються усі інші об’єкти, що належать до категорії [13, с. 17, 18].

Ми вважаємо, що серед визначених у Словнику сучасної лінгвістики різновидів категорій слід звернути увагу на категорію поняттєву (смісловий компонент загального характеру, що входить до змісту значної групи слів і який набуває певного вираження в мові; також категорії поняттєві пов’язані з тим, що слова можуть позначати різні поняття), семантико-лексичну (сукупність семантичних ознак слів як одиниць словникового складу, на підставі яких вони поєднуються в семантичні класи), синтаксичну (лінгвістична категорія, що виражає залежність одних слів у мовленні від інших) та словотвірну (сукупність різних словотвірних похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, спільне словотвірне значення й утворені однаковим способом словотворення) [13, с. 24, 25].

У тлумачній літературі “категорію” (в перекладі з грецької мови означає розряд, порядок чи ряд предметів [14, с. 97]) визначено як:

- основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв’язки й відношення, які існують у реальній дійсності;
- родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу спільну ознаку;
- групу, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняється від інших певними ознаками [15, с. 118; 16, с. 420].

У філософському розумінні категорія – це основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв’язки й відношення, які існують у реальності [8, с. 274].

У науці категорія є родовим поняттям, що означає розряд предметів, явищ тощо або їхню важливу спільну ознаку. Також категорія – це група, розряд однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняється від інших певними ознаками [8, с. 274]. До прикладу, у логіці категорія – це класи або множини, до яких належить велика кількість предметів, які слугують для позначення найзагальніших подібних властивостей предметів або явищ [4, с. 86].

У науці права виділяють такі правові категорії:

- граничні за рівнем узагальнення фундаментальні абстрактні поняття теорії права [17, с. 6];
- загальні та фундаментальні поняття кожної науки права [12, с. 14];
- найзагальніші типові поняття, що вживаються у праві [18, с. 366].

Категорії права є засобами конструювання і розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин. До категорій права належать зокрема саме право, його галузі та інститути, поняття “закон”, “законність”, “законодавство”, “правовий режим”, “правовий статус”, “правовідносини”, “правосвідомість”, “юридична відповідальність” тощо. Вони взаємопов’язані у межах системи права. Категорії права як усталені поняття широко використовуються у нормотвірній діяльності й законодавстві. Через закони та інші нормативно-правові акти правові категорії реалізуються у суспільній практиці. Вони є предметом вивчення загальної теорії права та галузевих юридичних наук [18, с. 366].

Категорії науки про податки – це форма теоретичного мислення, наукова абстракція, що є відображенням податкових правовідносин, які нормативно врегульовано та закріплено податковим законодавством [2, с. 50].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, ми вважаємо, що в податковому праві під “поняттям” слід розуміти результат узагальнення суттєвих ознак податково-правової дійсності, який є формою мислення про істотні ознаки податково-правових суспільних відносин і виступає засобом їх пізнання, а “категорію” – як загальні та фундаментальні поняття, які характеризують закономірні зв’язки й відношення, що існують у податковому праві.

1. *Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 728 с. 2. Дєєва Н. М., Редіна Н. І., Дулік Т. О. та ін. Оподаткування в Україні: навч. посіб. / за ред. Н. І. Редіної. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 544 с. 3. Зенфірова Т. А. Термінологічні питання побудови дискурсу трудового права // Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія : Право. – Запоріжжя, 2011. – № 2. – С. 70–74. 4. Повторева С. М. Словник з логіки. – Львів: “Магнолія – 2006”, 2009. – 196 с. 5. Тофтул М. Г. Логіка : Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 368 с. 6. Ряшко В. І. Логіка: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 328 с. 7. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни: у 4 т. Т. 3 / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 426 с. 8. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків; Фоліо, 2005. – 767 с. 9. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Г. Городяненко. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с. 10. Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології / НАПН України; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська]. – К.: Нілан-ЛТД, 2012. – 283 с. 11. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія / М. І. Любченко. – Харків: ТОВ “ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ”, 2015. – 280 с. 12. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. – К.: Атіка, 2003. – 144 с. 13. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 2 / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с. 14. Даль В. Толковій словарь живого великорусского языка. Т. II. И-О. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. – М., 1955. – 779 с. 15. Словник української мови. Т. IV. І-М. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с. 16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с. 17. Кузьменко О. В. Процесуальні категорії адміністративного права : монографія. – НАВСУ, Львів: ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”, 2004. – 232 с. 18. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вид-во “Юридична думка”, 2012. – 1020 с.*